

CONSIDERAȚII PRIVIND STRUCTURA SOCIALĂ A INTELLECTUALITĂȚII ROMÂNE LA SFÂRȘITUL VEACULUI AL XVIII-lea

de
REMUS CÂMPEANU

Pentru românii ardeleni secolul al XVIII-lea a reprezentat o perioadă de profunde transformări în ceea ce privește mentalitatea, aspirațiile și structura socială. Dacă la începutul secolului, românii transilvăneni aveau o ierarhie socială relativ simplă, ancorată în marea masă a țărănimii supuse, deasupra căreia erau conturate mici straturi libere, în majoritate clericale, și o pătură nobiliară și mai redusă, cu acces întâmplător în administrația Ardealului, la sfârșitul veacului situația se schimbă radical. În concordanță cu evoluția întregii societăți spre lumea modernă, dar păstrând proporțiile caracteristice zonei, profitând în mare măsură de privilegiile nu prea clar formulate, oferite de greco-catolicism, în noile condiții ale stăpânirii imperiale, românii reduc substanțial "handicapul social" ce părea insurmontabil, în raport cu cele trei națiuni. În această conjunctură, diversificarea structurii sociale, apariția unor categorii sociale noi, creșterea ponderii categoriilor libere, perfecționarea ierarhiei clericale și penetrarea în sistemul administrativ transilvănean, argumentează și din punct de vedere social lupta națională, marile eforturi revendicative, depuse în scopul depășirii regimului de națiune tolerată.

Deschiderea societății românești spre problemele politice ale Transilvaniei și ale întregului imperiu este încă, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, rodul eforturilor unei elite intelectuale reduse numeric, de formație clericală, administrativă sau militară. Această elită a fost și este studiată în amănunțime în istoriografia română, activitatea ei s-a concretizat în scrieri istorice, filosofice, economice, didactice, în lucrări de popularizare sau în memorii bine argumentate, care au rezistat trecerii timpului. În mai mică măsură a fost studiat însă așa-numitul "eșalon doi" al intelectualității române, adică acei absolvenți de școli, care deși nu au lăsat în urma lor opere scrise, au răspândit în mediul în care au trăit, ideile veacului. O analiză a acestei categorii, ar putea pune în lumină într-un mod mai clar, cadrul în care s-au format liderii mișcării naționale, ca vârful unei structuri elitare piramidale, despre a cărei bază se cunosc atât de puține amănunte.

Analiza accesului la pregătirea școlară ne poate oferi totodată informații le-

gate de statutul social al națiunii române la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Depășind binecunoscutul cadru redus al elitei performante, într-o societate românească săracă totuși în epoca respectivă, în ceea ce privește marile valori spirituale, suntem îndreptățiți și datorită acestui fapt, să includem în structurile elitare, suma absolvenților români de gimnazii și colegii. Argumentele acestei includeri sunt numeroase, dar cel mai important este acela pe care îl oferă programele școlare, complexitatea acestora, sistemul de examene și de notare care evidențiază faptul că, pentru epoca respectivă, a absolvi cei cinci ani de gimnaziu și eventual cei doi ani de colegiu, constituia un efort deosebit, având ca și consecință o separație netă în raport cu cei mulți, a căror pregătire se reducea la școala elementară, sau în cele mai multe cazuri nici măcar la atât. Pe de altă parte, pentru omul simplu, gimnaziul sau colegiul reprezenta o posibilitate mare de propulsare spre categorii sociale superioare, spre o pătură funcționarească, clericală, didactică sau militară, care în lumea rurală reprezenta desigur o elită. Absolvenții de gimnazii sau colegii reprezintă însă o elită și pentru sfera urbană, în condițiile în care, spre sfârșitul secolului, datorită reformelor lui Iosif al II-lea, universitățile din imperiu se redusese în mare măsură. În aceste condiții, învățământul catolic din Ardeal, având ca centru de tradiție fosta universitate redusă la rang de colegiu a Clujului, a reprezentat pentru români o posibilitate de afirmare a aspirațiilor sociale.

Centrul de învățământ catolic de la Cluj s-a situat imediat după școala de la Blaj, în ceea ce privește formarea elitei intelectuale românești. Datorită importanței sale deosebite în viața culturală a secolului, colegiul catolic de la Cluj a constituit obiectul a numeroase analize istorice române sau maghiare. Începând chiar cu unele studii ale profesorilor școlii, continuând cu preocupările unor istorici de marcă precum Jakab Elek, Márki Sándor, Erdély Károly, Onisifor Ghibu, Bogdan-Duică, Ioan Jozsa-Jozsa, Nicolae Albu, Lucia Protopopescu, Ștefan Pascu sau cu unele lucrări colective, au fost abordate numeroase aspecte legate de activitatea colegiului. Nici una dintre lucrări nu a abordat problema relevării fluxului școlar, deși încă în 1925, Bogdan-Duică scria: "... liceul piariștilor era plin de români... Ar fi timpul ca cineva să publice lista tuturor românilor care au învățat la acest liceu binefăcător românilor"¹. Se simțea necesitatea stringentă a unui asemenea efort de cercetare, așa încât, în sfârșit, în anul 1968, apare studiul de tinerete, dar întocmit cu deosebit profesionalism, al istoricului Alexandru Tonk, "Intelectualitatea română și liceul piariștilor din Cluj", care abordează problema fluctuației școlare române la colegiul catolic în intervalul cuprins între sfârșitul secolului al XVIII-lea și jumătatea secolului următor². Autorul este nevoit să se limiteze la acest interval pentru că, din păcate, mai vechile matricole ale colegiului, care înainte aparținuse iezuiților, au pierit. Cu toate acestea, pe baza cercetărilor efectuate mai înainte de istoricul I. Toth-Zoltan, se poate afirma că rolul pe care l-a jucat acest liceu în formarea conștiinței

1. G. Bogdan-Duică, **Gheorghe Lazăr**, București, 1924, p. 12/146, nota 1.

2. Studiul la care ne referim a apărut în revista "Studia Universitatis Babeș-Bolyai - Series Historia", fasc. I, Cluj, 1968, p. 45-58.

naționale române, este neîndoielnic pozitiv³.

Matricolele școlare pe care le conține arhiva colegiului, ne oferă date interesante nu numai pentru Cluj, ci și în legătură cu gimnaziile catolice de la Alba-Iulia, Tg.-Mureș, Sibiu, Șimleu-Ciuc, Trei-Scaune și Bistrița⁴. Lipsesc din această arhivă, numai datele legate de gimnaziul de Odorhei și de colegiul de la Blaj, care însă au fost publicate separat, pentru ca rețeau școlilor catolice să fie reprezentat complet. Date importante privind populația școlară română pot fi extrase însă numai din matricolele școlare ale Clujului, Alba-Iuliei, Sibiului și Bistriței, pentru că celelalte nu le precizează elevilor nici religia, nici naționalitatea, așa încât, criteriul numelui fiind în epocă total irelevant, selectarea elevilor români este imposibilă.

În cazul școlii Clujului, statistica meticuloasă întocmită de Tonk pe ani școlari, urmărește trei obiective: numărul de elevi români raportat la numărul general de elevi, atât în gimnaziu, cât și în cursurile superioare; raportul dintre numărul de elevi de la Blaj și numărul de elevi români de la Cluj; zona de proveniență a elevilor, pentru anul școlar 1799. Având în vedere faptul că pentru secolul al XVIII-lea s-au păstrat registrele matricole ale colegiului clujean numai pentru o perioadă de cinci ani, neconsecutivi, din ultimul deceniu, cercetătorul interesat de acest veac trebuie să le valorifice la maximum, spre a-și putea forma o imagine cât mai clară asupra intelectualității epocii. Tabloul statistic trebuie deci lărgit și cu alte informații pe care ni le pot oferi registrele matricole. În acest sens pe lângă aspectele cantitative deja publicate, registrele ne oferă o imagine clară a mediilor de proveniență ale elevilor, constituind o "radiografie" clară a structurii sociale a românilor ardeleni, tablou care devine și mai interesat dacă îl analizăm în comparație cu structura socială a celorlalte națiuni reprezentate în colegiu. Iată câteva considerații în sprijinul acestei idei. În primul rând, trebuie subliniat faptul că pentru români sunt folosiți cei mai variați termeni privind desemnarea categoriilor sociale: nobili, orașeni, ignobili, militari, grăniceri, oameni liberi, plebei sau pur și simplu valah. Termenul de "valah" poate indica în matricolele școlare și naționalitatea dar și poziția socială, în acest din urmă caz fiind echivalentul probabil al omului liber sau al ignobilului. Cercetarea este îngreunată de faptul că termenii folosiți pentru diferitele categorii sociale, sunt foarte aproximativi, în cazul desemnării poziției sociale a tuturor naționalităților. De exemplu termenul "comes" poate însemna conte, comite, vicecomite, jude regal, conducător al cetății etc. Cel de "magnat" poate desemna un comes sau un baron. Termenul de "preanobil" își delimitează foarte vag aria socială în raport cu termenii de comite, baron sau magnat. Cel de "ignobil", deci nobil, desemnează o categorie liberă care se poate suprapune cu cea de libert și chiar cu cea de plebeu, adică om din popor. Avându-și rădăcinile în lumea medievală, acești termeni nu mai pot acoperi gama largă a categoriilor sociale noi, caracteristice unei societăți în plină evoluție spre lumea modernă.

Marea majoritate a felului în care sunt înmatriculați elevii români în registre.

3. Cf. I. Toth-Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*, Budapest, 1946, p. 170.

4. Filiala Cluj a Arhivelor Statului, fond Liceul romano-catolic Cluj.

vădește o oarecare nesiguranță în aprecierea statutului lor, nesiguranță datorată evoluției sociale amintite. Este de reținut de asemenea faptul că în clasele de gimnaziu, înmatricularea elevilor are în vedere criteriul naționalității și al religiei, pe când în clasele de colegiu, rămâne încă în vigoare unicul și strictul criteriu medieval al poziției sociale, de aceea naționalitatea elevilor este neidentificabilă. De-abia în ultimii doi ani ai secolului înmatricularea în colegiu se va face menționând și religia sau eventual naționalitatea elevului, consfințind astfel evoluția aprecierii școlare spre o mentalitate mai modernă.

O trecere în revistă a statisticii școlare, pe structură socială, evidențiază faptul că în timp ce la maghiari și secui predomină păturile nobiliare, la români, armeni și germani sunt dominante categoriile libere, ceea ce denotă că viitoare burghezii de acestora din urmă se va forma în special din aceste categorii, spre deosebire de maghiari și secui, a căror burghezii se va forma în primul rând prin transformarea și readaptarea categoriilor nobiliare. Tradiția civică a lumii săsești, asociată cu lipsa unei aristocrații feudale puternice, ancorate în tradițiile medievale, în cazul românilor și armenilor, va avea drept consecință o evoluție mult mai rapidă a acestor naționalități spre îndeletniciri și preocupări specifice începutului epocii moderne, în timp ce restructurarea socială a maghiarilor și a secuilor se va face printr-un proces de durată.

Există deosebiri și în ceea ce privește categoriile sociale libere. În cadrul acestora, la români este preponderentă o pătură rurală masivă, spre deosebire de sași și armeni la care majoritatea celor liberi o constituie populația orășenească, sferă deosebit de fertilă în promovarea unei burghezii puternice. Într-un singur caz, și anume cel al populației maghiare, putem constata o îmburghezire evidentă din ambele sensuri: și prin transformarea nivelului nobiliar, un fenomen mai lent, dar și prin evoluția structurilor orășenești. Pe măsură ce ne apropiem de sfârșitul secolului, numărul nobililor români crește, în raport cu celelalte categorii sociale românești. Acest proces de ridicare socială a națiunii române, de restructurare a ei, suplinește într-o oarecare măsură insatisfacțiile generate de lupta pentru drepturi naționale. Nerecunoașterea națiunii române ca națiune distinctă în sistemul transilvănean, determină găsirea altor căi de a pătrunde în structura ierarhiei administrative a zonei, și anume școala sau dobândirea titlului nobiliar. Comparând ridicarea pe scara categoriilor sociale, a diferitelor naționalități din Ardeal, se poate constata că românii, sașii și armenii acced până la titlul de simplu nobil, nivelurile aristocratice superioare revenind doar maghiarilor și eventual secuilor, ceea ce constituie încă o dovadă a ancorării puternice a acestor naționalități în mentalitatea și tradițiile medievale.

Rezultatele statistice obținute ne îndreptățesc să afirmăm cu certitudine că nici naționalitatea, nici originea socială, nu erau criterii în admiterea elevilor la cursurile gimnaziului și ale colegiului clujean. Impedimentele privind accesul în școală erau legate în mod sigur de posibilitățile de întreținere ale elevului și de performanțele sale școlare. În 1794 și 1795 existau chiar unele clase cu majoritate românească în gimnaziu, și clase în care numărul nobililor este mult inferior altor categorii sociale. Nu existau clase organizate pe principiul poziției sociale, descori

fii de comite aflându-se în aceeași clasă cu ignobili sau plebei. Totuși, în colegiu, numărul elevilor provenind din familii nobiliare, în cazul româilor, este superior în raport cu gimnaziul, dar diferența nu este atât de relevantă încât să putem considera originea socială ca fiind criteriu de admitere în colegiu.

În ceea ce privește gimnaziul bistrițean, matricolele școlare aflate în arhivele colegiului clujean vin în completarea listei elevilor români de la gimnaziul din Bistrița, pe care Virgil Șotropa a publicat-o pentru perioada 1729-1779, atât în revista "Transilvania", cât și în "Arhiva Someșeană". Istoricul a sesizat varietatea și inexactitatea categoriilor sociale în care sunt incluși românii dar fără a încerca o analiză comparativă în raport cu datele oferite de matricole despre celelalte naționalități. Arhiva colegiului clujean conține matricole ale gimnaziului bistrițean pentru primul semestru al anului 1797, e adevărat incomplete, dar din care putem sesiza preponderența categoriilor libere (militari, orășeni, ignobili) în raport cu pătura nobiliară, în cazul românilor. Această preponderență a categoriilor libere vizavi de nobilime este valabilă și în cazul datelor oferite de matricolele gimnaziului de la Alba-Iulia, pentru semestrul II al anului 1797 și semestrul I al anului 1800, matricole aflate de asemenea în arhivele colegiului catolic clujean.

În cazul gimnaziului de la Sibiu, despre care avem date clare tot din fondul colegiului catolic clujean, pentru semestrul I al anului 1800, numărul nobililor români este egal cu numărul liberților.

Accesul acesta deschis, pe care învățământul catolic l-a permis, după cum ne relevă documentele, tuturor categoriilor sociale românești, bineînțeles cu posibilități materiale, a contribuit datorită accesului la funcții și la titlul nobiliar prin educație, la crearea unei structuri sociale îmbunătățite a națiunii române din Ardeal. Combinând datele sporadice ale registrelor matricole cu informațiile oferite de programele privind materiile de examen, de diferitele rapoarte de la sau spre guvern, de actele conventului, de cele ale seminarului sau de alte acte ale colegiului clujean, ne putem forma o imagine relativ largă a devenirii spirituale a intelectualilor români din Ardeal în veacul al XVIII-lea.

CONSIDERATION ABOUT SOCIAL STRUCTURE OF ROMANIAN INTELLECTUALITY AT THE END OF XVIIIth CENTURY

Summary

The present study attempts at pointing out, on grounds of data given from registration certificates found in the archives of the Catholic College from Cluj, the significant changes in the social structure of Romanian nation at the end of XVIIIth century. The evolution of Romanian society's social structure is emphasized by means the comparative analyses in relation to the social structures of others nationalities from Transylvania.

1764 - gimnaziu - Cluj

Naționalit.	Nr. elev	Baron	Conte sau comite	Magnat	Prec-nobil	Nobil	Mili-tar	Orășan	Liber	Ne-nobil	Ple-beu	Neprecizat	Român (ca poz. soc.)	Observații
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Români	60	-	-	-	-	17	-	1	26	16	-	-	-	
Maghiari	84	1	6	4	-	56	-	7	2	8	-	-	-	
Secui	44	-	1	-	-	42	-	-	1	-	-	-	-	
Germani	17	-	-	-	-	3	-	7	1	6	-	-	-	
Armeni	11	-	-	-	-	4	-	4	-	3	-	-	-	
Boemi	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	
TOTAL	218	-	7	4	-	122	-	19	30	33	-	2	,	

1795 - gimnaziu - semestrul I - Cluj

Români	62	-	-	-	-	17	-	1	39	4	-	-	-1	lipsesc
Maghiari	88	1	8	5	2	59	-	7	4	1	-	1	-	evidențele
Secui	17	-	-	-	-	16	-	-	1	-	-	-	-	primei
Germani	20	-	-	-	-	1	2	13	2	-	-	2	-	clase de
Armeni	16	-	-	-	-	4	-	6	6	-	-	-	-	gramatică
Neprecizat	6	-	-	-	-	6	-	-	-	-	-	-	-	
TOTAL	209	1	8	5	2	103	2	27	52	5	-	3	1	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1796 - gimnaziu - semestrul II - Cluj														
Români	50	-	-	-	-	15	-	1	25	8	-	-	1	
Maghiari	98	2	8	2	-	69	-	14	1	1	-	1	-	
Secui	43	-	2	2	-	35	4	-	-	-	-	-	-	
Germani	20	-	-	-	-	-	1	13	4	1	-	1	-	
Armeni	23	-	-	-	-	5	-	13	5	-	-	-	-	
TOTAL	234	2	10	4	-	124	5	41	35	10	-	2	1	
1799 - colegiu - semestrul I - Cluj														
Români	60	-	-	-	-	17	1	1	26	13	-	-	2	
TOTAL	206	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
1799 - colegiu - semestrul I - Cluj														
Gr-cat	24	-	-	-	-	9	-	1	14	-	-	-	-	
TOTAL	146	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
1800 - gimnaziu și colegiu - semestrul I - Cluj														
Români	73	-	-	-	-	32	-	2	18	5	9	-	7	
TOTAL	432	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
1800 - gimnaziu și colegiu - semestrul II - Cluj														
Români	78	-	-	-	-	39	-	1	14	8	7	-	9	
TOTAL	421	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1801 - gimnaziu și colegiu - semestrul II - Cluj														
Gr-cat-	83	-	-	-	-	29	-	3	27	9	5	6	3	unul a trecut
TOTAL	401	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	la maghiari
1797 - gimnaziu - semestrul I - Bistrița														
Români	6	-	-	-	-	1	1	1	-	3	-	-	-	datele sunt
TOTAL	29	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	incomplete
1797 - gimnaziu - semestrul II - Alba-Iulia														
Români	15	-	-	-	-	3	-	-	11	-	-	1	-	11 uniți, 3
TOTAL	96	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	ortod., 1 cat.
1800 - gimnaziu - semestrul I - Alba Iulia														
Români	18	-	-	-	-	8	2	6	-	-	2	-	-	16 uniți
TOTAL	141	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2 ortodocși
1800 - gimnaziu - semestrul I - Sibiu														
Români	8	-	-	-	-	4	-	-	3	-	-	1	-	8 uniți
TOTAL	67	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1800 - gimnaziu - semestrul I - Sibiu														
Români	7	-	-	-	-	3	-	-	3	-	-	1	-	7 uniți
TOTAL	63	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-